

СВІТЛО ЗГАСЛОЇ ЗІРКИ..

БОРИС ГРІНЧЕНКО ТА ІВАН ЧЕРЕВАТЕНКО

*“Відкіля... візьметься національне самопізнання?
Як дійде до нього людина? Звичайно робить се
Шевченко або яка інша українська книжка.
Прочитає людина, і як ще не зіпсована, світла,
щира, то спиниться”.*

Б. Грінченко “Листи з України Наддніпрянської”

Світло згаслої зірки, як стверджують фізики, ще довго лине до Землі... Лірики часто повторюють за відомим поетом: якщо зорі народжуються, це комусь потрібно. “Хто ж, як не Ви”, - небезпідставно зверталися до Бориса Грінченка (1863-1910) митці... Саме завдяки йому - поету і прозаїку, літературному критикові і перекладачеві, педагогу, фольклористу, етнографу, а найперше натхненній, ширій Людині й громадянину України - досягло Землі світло не однієї зорі, серед яких і зоря Івана Череватенка.

Доля не подарувала Івану Яковичу Череватенку (1865-1893) довгого віку, але наділила душею національно свідомого українського патріота. Сучасники згадували його як “широкого, чесного і надзвичайно симпатичного Українця”.¹ Син кріпака, що став заможним чоловіком, він зумів зберегти людяність, здатність до співчуття, вміння перейматися чужим болем: допомагав голодним, опікувався будівництвом школи у рідному селі, надавав матеріальну допомогу бідним. “Вийшовши на волю”, батько здобув собі певний капітал “лимарством”, дріб’язковим крамарюванням на базарі, став власником “мойок” в с. Россоші Остроградського повіту Воронезької губернії.² Смерть Якова Череватенка 1883 р. перервала на шостому році навчання сина у Воронезькій реальній школі, куди він вступив після закінчення навчання у Россошанській “міністеріяльній двоклясовій школі”. А згодом (після смерті матері й старшого брата) хворий на сухоти Іван залишився єдиним годувальником у родині і опікуном трьох молодших братів. Природжена обдарованість, залюбленість у літературу, особисте знайомство з відомими діячами українського театру М. Л. Кропивницьким, М. П. Старицьким, В. С. Александровим спричинили до появи 1891 р. “проби пера” молодого автора - водевіля “Чорноморець”. Саме у цей час познайомився Іван Череватенко і з Борисом Грінченком, якому прислав на суд дві наступні свої драми “Іван Богун” та “За його жито та його ж бито”. “Крізь чималу невиробленість літературну видко було безперечний письменницький хист і два-три роки праці над літературною самосьвітою зробила б автора тих драм корисного літературного робітника”, - характеризував роботу початківця Б. Грінченко.³ Натхненний позитивним відзивом, І. Череватенко опановує творчою майстерністю (створив ще оповідання “Не так складається, як бажається” та кілька віршів). Водночас він плекає мрію “завести добре зорганізоване видавництво дешевих книжок для народу”⁴ або запровадити премії за найкращі науково-популярні книжки українською мовою. Це було справді на часі, адже книжковий ринок

заповнювали доступні народів лубочні видання І. Ситіна та Є. Губанова, написані “понівеченою вкрай мовою”, різноманітні збірки “украинских, казацких, разгульных, колыбельных и прочих малороссийских песен”.⁵ За свідченням видавця Є. Губанова, наклад 12 тис. примірників таких книжок розходився за 1-2 роки. “Чому в нас не знайдеться якої людини або навіть спілки, що була б узятася регулярно видавати українські книжки, які ще можна видавати за теперішніх цензурних порядків?” - ставив риторичне запитання А. Ю. Кримський.⁶ Маючи намір фінансувати створення омріяного видавництва, І. Череватенко майже безрезультатно звертався до відомої тоді московської редакції “Посредник”, котра займалася виданням українських книжок для народу, пропонував втілити його ідею окремим особам (зокрема Г. Коваленку), але не знаходив людини, яка б могла очолити цю справу. Судилося цьому здійснитися вже після його смерті. “Не страшно й умірати, - писав він перед смертю, - але не хотілося би кидати сьвіт, нічого путящого на йому не зробивши для бідного темного люду, для народу й для України, котру більш всього на сьвіті люблю. Вона моя ненька, вона моє кохання, вона - все!”⁷ Коротке життя цієї яскравої особистості - мить у просторі Всесвіту й Часу, знайшло своє продовження у благородній справі на ниві народної просвіти. Помираючи, цей “щирий український патріот і потроху письменник” доручив своїм братам (Степану і Миколі) вислати Б. Д. Грінченкові 1000 крб., “щоб той на ці гроші видавав народні дешеві книжки”.⁸ Умови створення народного видавництва були доволі жорсткі: а) замість гонорару автор отримував 50 примірників своєї книжки; б) редактор, коректор, адміністратор видання також не могли розраховувати на платню (при тому, що папір і друк коштували недешево); в) художник за оформлення міг отримати лише 20 примірників книжки. Зрозуміло, взятися за цю нелегку справу могла лише національно свідомою людиною, перейнята просвітницькими ідеями, які ставила над особистим зиском. Чому саме Борисові Грінченку з надією на розуміння і підтримку адресував Іван Череватенко свої останні розпорядження, хоч знав його якихось два роки? Немає сумнівів у тому (хоч бракує документальних підтверджень), що вони обговорювали те, що найбільше бентежило і вимагало вирішення для обох: шляхи духовного відродження народу, щоб він “міг дужчати, розвиватися фізично й духовно і врешті пристати до сім’ї культурних європейських народів *яко освічена й щаслива нація*” (курсив наш - І. М.).⁹ Одним із принципів просвітницької концепції Б. Д. Грінченка було виховання через українську (!) книгу. Проте він добре усвідомлював: “Хто весь день працює як віл за шматок хліба, тому ніколи читати книжки та думати про високі матерії. В цій справі література може пособити не багато, але все ж може”.¹⁰ Знайомство І. Череватенка і Б. Грінченка відбулося у період роботи останнього у школі с. Олексіївки Слав’яносербського повіту (1887-1893), заснованої Х. Д. Алчевською. Тут повною мірою розкрився його педагогічний талант, були усвідомлені “рідномовні обов’язки”¹¹, остаточно сформувалися погляди на роль вітчизняної літератури у формуванні національної самосвідомості. Народжений у рік виходу горезвісного Валуєвського циркуляру (1863) в “дрібнопанській змосковленій” родині, Борис Грінченко виплекав любов до рідного слова, піднісши її на найбільшу височінь. Відтак одним із найголовніших його переконань було прагнення не допустити “руйнування національного Я” через відречення від рідної мови. Незважаючи на зовні добрі стосунки й тісне спілкування з сім’єю Алчевських, не міг змиритися Б. Грінченко із культивуванням “попечителькою” російської мови, з одного боку, та “школярської муштри”, бездуховності, убогості тодішньої шкільної освіти - з іншого. Як

натура чесна й активна, він не міг не протистояти цьому. Його хвилювало, що діти, виховані на таких засадах, “підростуть та й зовсім одкинуться від рідного краю через своє московське виховання. А коли не відкинуться, то все ж мови не знатимуть”.¹² На думку сучасної дослідниці життя та діяльності Б. Д. Грінченка Н. М. Зубкової, принципове ідейне протистояння з Х. Д. Алчевською в царині національного виховання й стало однією з причин звільнення улюбленого вчителя олексіївської дівчорічки з школи й переїзду до Чернігова.¹³ Крім того, заповіт І. Я. Череватенка уможливив реалізацію його прагнення створити для народу низку видань, які б могли конкурувати з “московською” “корисною і гарною книжкою роботи розумних і талановитих робітників”, вадою якої було зросійщення українського народу. “Єдиний рятунок у такому прикрому становищі се - сотворити українську народню літературу - таку, щоб вона вдовольняла народнім пориванням до Просвіти і пособляла народові вибитися з того занепаду, в якому він тепер є”.¹⁴ До Чернігова, де на нього чекала служба в губернській земській управі, Б. Д. Грінченко вирушав з конкретним планом (що мав одинадцять розділів) видання популярних книжок для народу з різних галузей знань. У архіві Б. Д. Грінченка зберігся цей унікальний документ, який досі є не лише важливим історичним джерелом вивчення видавничої діяльності автора, а й порадином для сучасних укладачів навчальних програм із народознавства, всесвітньої історії, зарубіжної літератури. Педагог і видавець так уявляв тематику “народних книжок”:

I. Релігія. Переказ Біблії, Штундове книжки й пісні, Історія штундового руху.

II. Природа. Космографія, Геологія, Фізика, Хімія, Про мінерали взагалі.

2.-8. Про найцікавіші мінерали з осібна: сіль, залізо, мідь, золото й срібло і т. п.

9. Про рослини (як живе рослина і як зроблена).

10-12. Про найцікавіші рослини (переважно чужі).

13. Про живі тварини (як живе тварина та яка є вона). Основи класифікації.

14.-23. Про найцікавіші тварини свої й чужі.

III. Медицина, гігієна, фізіологія.

1. Як збудовано тіло і як воно живе.

2. Як треба поводитись, щоб здоровому бути (гігієна).

3. Як треба пособляти породіллям та як треба виховувати дітей.

4. Як зарадити при наглих хворобах та нещасних випадках.

5. Про найстрашніші хвороби: чума, холера, пранці, обклад, віспа.

IV. Географія, етнографія, мандрівки.

1. Математична та фізична географія.

2.-6. Загальні огляди всіх п'ятьох частин світу (географія фізична і політична). Описи найцікавіших країв, народів, держав.

7. Англія, Шотландія.

8. Ірландія.

9. Франція.

10. Швеція, Норвегія.

11. Данія.

12. Бельгія.
13. Голландія.
14. Германія.
15. Швейцарія.
16. Австро-Венгрія.
17. Іспанія-Португалія.
18. Італія.
19. Греція.
20. Турція.
21. Сербія (Болгарія-Румунія).
22. Росія.
23. Финляндія.
24. Сибір.
25. Амур та Уссурійський край.
26. Китай.
27. Японія.
28. Індія.
29. Персія.
30. Аравія.
31. Американські Штати - Канада.

32. Бразилія.

33. Українські землі й український народ на всьому обширі, де він живе: в Росії, в Австро-Венгрії, в Румунії, в обох Америках.

V. Історія.

5. Як вироблялося життя людське (історія культури).
6. Індія.
7. Ассирія та Вавилон.
8. Єгипет.
9. Перси.
10. Греки.
11. Римляни.
12. Перші християни.
13. Старі германці.
14. Араби.
15. Життя в середні віки.
16. Хрестові походи.
17. Римські папи.
18. Инквізиція.
19. Стара Англія.
20. Швейцарія.
21. Часи великих знахарів (папер, друк, компас, порох, Америка).

22. Реформація і війни через неї (див. Лютер).
23. Слов'яни та їх боротьба за самостійність.
24. Як постали Північні Американські Штати.
25. Італія та її визвіл.

Про великих людей (біографії): Будда, Конфуцій, Лікурґ та Спарта, Солон, Перикл, Сократ, Аристотель, Александр Македонський, Юлій Цезар, Нерон Карл Великий, Фридрих Барбаросса (боротьба з папами), Кирило та Мехтодій, Магомет, Торквемаза, Лойола, Пилип II Іспанський, Вільгельм Оранський, Кромвель, Дж. Бруно, Савонаролла, Гус, Жижка, Гутенберг, Колумб, Франклін, Вашингтон, Лінкольн, Гарібальді, Наполеон I, Гамбетта, Гладстон, Коперник, Галілей, Ньютон, Дарвін, Пастер, Мельтон, Данте, Бернс, Беранже, Гюґо, Шіллер, Бетховен, Роберт Оуен, Говард.

Історія Українська: Історія України. Окремі теми: Володимир Святий, Володимир Мономах, Ярослав Мудрий; Як ми українізували Литву; Про козаків та Січ, Братства, Іван Вишенський, Петро Сагайдачний, Богдан Хмельницький, Ів. Виговський, Ю. Немирич, Петро Дорошенко, Іван Мазепа; Про царів Петра I та Катерину II; Коли як жилося мужикам на українській землі, Освіта та письменництво з давніх часів, Сковорода, Котляревський, Квітка, Шевченко.

VI. Політична економія. Право: Популярна століт Економіка, Про спілки.

VII. Господарство сільське, ремесло, промисел: Про хліборобство, Про город, Про сад, Про тварин та коней, Про бджіл, Про шовкоткацтво, Про найголовніші ремесла: теслювання, столярування, ковалювання, слюсарювання, шевство, кравецтво, Як збудувати хату, Про хвабрики та заводи (описати найцікавіші: скло, сахар, тканини і т. п.).

VIII. Умілість: Співаник з нотами для дорослих, Співаник з нотами для дітей.

IX. Красне письменство: 1. Видати дешево всіх кращих наших авторів двома заходами: а) комплектними збірками; б) метеликами. 2. Переклади найприступніших народів творів світових письменників: Гомер (Іліада, Одиссея), Есхіл (Прометей), Софокл (Антигона), Вергілій (Енеїда), Шекспір (Король Лір, Макбет, Отелло, Ромео та Джульєтта), Байрон (Шильонський в'язень, Мазепа, Земля і небо, Каїн), Сарданапал (Дрібні вірші), Бернс (Вірші), Дефо (Робінзон), Свифт (Гуліверові подорожі), В. Скотт (Айвенґо, Квентин Дорвард), Купер (Соколине Око, Американські степи, Останній із могикиан, Шпіґ) Діккенс (Олівер Твіст, деякі різдвяні оповідання, Давид Коперфилд та ін.), Б. Стоу (Хата дядька Тома), Теніссон (вірші), Лонґфелло (вірші), Лессінґ (Натан Мудрий, Емілія Галотті), Гете (вірші, Герман та Доротея), Шіллер (вірші, Дон Карлос, Розбійники та ін.), Беранже (пісні), В. Гюґо (вірші), В. Сервантес (Дон Кихот), Андерсен (Казки), Міцкевич (вірші) та ін.

X. Дитячі книжки: Народні казки, Пісні з нотами, Иґрашки, Хрестоматія, Иллюстративний дитячий кобзар Шевченка, Надрукувати все годяще дітям з творів: Гулака Артемовського, Квітки, Гребінки, М. Вовчка, Куляша, Левицького, Щоголева, Самійленка та ін.; переклади кращого з чужих письменників: Андерсен, Ж. Верн, Мало, М. Твен та ін.

XI. Граматика українська: Словар український.¹⁵

Як бачимо, план був доволі ґрунтовний і засвідчив не дешеве заґравання

з народом, а бажання підняти його до рівня освіченої нації через книгу; довести, що національні почуття українця аж ніяк не перешкоджають його повазі до інших народів світу, їхньої історії, літератури. Майже за кожним пунктом плану - життєвий досвід Б. Д. Грінченка: дитяча любов до читання, захоплення “Енеїдою” та “Кобзарем”, вчителювання (з 17-річного віку), певна “лікарська практика” (оскільки обізнаних у медицині людей не було на 20 верст від Олексіївки), створення підручників для доньки Насті - “Квітка. Настина читанка”, “Українська граматики”, “Книжка для читання” (за його прикладом, творчо використовуючи грінченкову методичну знахідку, пізніше І. І. Огієнко створить для своєї доньки та її ровесників “Граматику малої Лесі”), робота над укладанням словника української мови. Про ретельність укладача у відборі позицій до плану промовляє значна кількість закреслень, змін, доповнень тощо. Домінантним залишалось одне: через книгу, визначення кола народного читання, сприяти його добробуту, даючи для цього недоступні раніше знання. “Не может человек с неудовлетворенными физическими потребностями развивать потребности духовные, и заботиться о народном просвещении без заботы о народном благосостоянии - это значит строить здание на песке”, - переконував він Х. Д. Алчевську.¹⁶ Організація дорученого йому видавництва у Чернігові не була таким примарним замком. Б. Грінченко “згодився порядкувати всією справою доти, поки зможемо це робити і з умовою, що коли б видання припинилися, то взяті за книжки гроші були повернені на яке українське народно-просвітне діло”.¹⁷

Видавництво відкрили у повній відповідності до заповіту покійного І. Череватенка 1894 р. Всю редакторську, коректорську та адміністративну роботу взяли на себе Борис та Марія Грінченки. Це була титанічна робота, без вихідних, відпусток, супроводжувана цензурними утисками і фінансовими нестатками, але підпорядкована найшляхетнішій меті “вернути український народ до української книжки”. Відділеність міста “від торгових шляхів”, нестача книгарень для продажу друкованої продукції, дороговизна паперу і друку серйозно заважали роботі Грінченків і, на жаль, дещо позначилися на вартості книжок, які мали бути “дешевими”. За таких умов видавництво проіснувало доволі довго - 6 років. При цьому дані про кількість виданих книжко назв та наклад доволі суперечливі. За звітами про діяльність Б. Грінченка, це 36 (або 50) книг, загальним тиражем 133870 (або 200000) примірників. Статистику видання встановила Н. М. Зубкова, реконструюючи реальний репертуар видань коштом І. Я. Череватенка.¹⁸ Дослідниця називає 46 книжок загальним тиражем близько 170 тис. примірників за 1894-1900 рр. Цікаво, що серед них 15 написаних, “переказних” (або перекладених), упорядкованих особисто Б. Д. Грінченком (іноді під псевдонімом В. Чайченко) та 8 - М. М. Грінченко (М. Загірньою). При цьому заготовлений план вдалося втілити лише частково (видрукували книжку Г. Коваленка “Пощестна хвороба чума на людях. Як розпізнавати цю хворобу і як од неї боронитися”, 1897; М. Загірньої “Під землею. Оповідання про шахти”, 1897; “Живі струни. Збірник пісень”, 1895). Особливим здобутком цього видавництва було видання народних дум - “дорогого нашого скарбу”. Підставою для видання дум, на думку Б. Д. Грінченка, було те, що “думи привчать читача до гарної мови; доповняють те, що раніше він чув чи читав; пособлять йому зрозуміти науково-популярний виклад”¹⁹, збагатять його емоційно. Але Б. Грінченко навіть не передбачав того впливу, який справили видання дум на формування кобзарського репертуару: через письмові джерела надходили до нього нові тексти, часто не типові для того чи іншого регіону. Низька ціна книжок (5-15

коп.), пересилка “малорусских” книг за рахунок магазину (С. Гомолинського, П. Панчешникова, Ф. Йогансона), а також знижка для міських покупців робили такі видання доступними навіть бідним читачам.

Аналіз репертуару кобзарів кінця XIX - початку XX ст. свідчить, що цей період характеризується специфічними рисами: зокрема, оберненим впливом книжкових видань на формування думового репертуару кобзарів. Думи, що почали виходити із кобзарського репертуару, під впливом попиту на них фольклористів-етнографів вивчаються кобзарями із друкованих видань і знову переходять в усну традицію, але вже у відредагованому, а часто скомпонованому із кількох варіантів вигляді. Запозичення дум із книг іноді було досить значним. Яскравим прикладом такого процесу стала збірка, упорядкована Б. Грінченком 1897 року, що включала 18 дум без коментарів, ретельно вибраних із відомих на той час друкованих фольклорних видань і часописів. Б. Грінченко добре розумів необхідність зрозумілих народу історичних коментарів до дум. “Але на Україні, де тепер сього не можна зробити з-за цензурних перешкод, досить буде й самого тексту”, - писав він.²⁰ Основний принцип, яким керувався упорядник збірки, - подача якнайповнішого тексту тієї чи іншої думи. Тому до його збірки потрапило найбільше текстів П. Куліша, відредагованих, а часом і зведених із кількох.

Цінним свідченням про копітку працю Б. Грінченка під час підготовки цього видання є рукописні матеріали, що зберігаються у фондах ІР НБУВ. У рукописах Б. Грінченка зафіксовані всі відомі на той час варіанти дум, опубліковані в збірках та часописах “Киевская Старина”, “Этнографическое обозрение”, в “Записках Юго-Западного географического общества”. Ця книжечка дуже швидко набрала популярності у народі. Вона стала прикладом стирання природних меж райованного репертуару і штучного впливу на органічний розвиток кобзарського епосу. За недовгий час вона встигла увійти в кобзарські кола і відбитися на репертуарі народних співців більше ніж будь-яка інша.

Видання творів для народного читання за умов придушення всього українського було справою честі справжнього патріота своєї Батьківщини - Б. Грінченка. Необхідно підкреслити, що видавати подібні книги з огляду на цензурні перепони було досить непросто. Лише впродовж 1894-1900 рр. з надісланих до цензури 230 українських рукописів та книжок було дозволено лише 80. Деякі книжки доводилося переробляти, щоб отримати цензурний дозвіл. Так, книга “Думи кобзарські” подавалася на цю процедуру П. Г. Житецьким і протягом місяця (з 11 жовтня по 11 листопада 1896) отримала дозвіл на друк.²¹ Більших поневірянь зазнала відома збірка Б. Грінченка “Этнографические материалы, собранные в Черниговской и соседних с ней губерниях”. Т. III (1899). “Означенная брошюра не должна быть дозволена к дальнейшему печатанию”, - зазначалося у висновку Головного управління в справах друку від 16 серпня 1895 р. за № 4761 щодо названої збірки.²² Лише повторний перегляд дав результат: 18 жовтня 1895 р. дозвіл (№ 5974) було отримано - “брошюра Гринченка “Этнографические материалы” может быть дозволена к печати в количестве 300 экземпляров”.²³ Взагалі не пройшли цензурних перепон твори Ганни Барвінок, оповідання Гребінки, розповіді про пустиню Сахару Б. Грінченка та багато інших. І хоч не обходилося й без казусів (скажімо, заборона друкованих раніше віршів Шевченка чи Гребінки), Б. Д. Грінченко всерйоз сприймав ці змагання з цензурою, в яких йому доводилося застосовувати вміння і винахідливість всіх фольклорних і

літературних героїв разом. Його заслуги були визнані навіть офіційною пресою: газета “Жизнь и искусство” (№ 348 за 1896 р.) зазначала, що видані Б. Грінченком книжки “принадлежат к лучшим образцам того рода народной литературы, чтение которых, помимо непосредственного удовольствия, доставляет читателям и много полезных минут”.

Влітку 1900 р. Б. Д. Грінченко готувався завершити доручену справу. Останньою його акцією у зв'язку з цим стало розроблення “статуту фонду імені Івана Череватенка на видавання премій за науково-популярні книжки, писані українською мовою”, адже бажання “завести премії” було другою складовою заповіту. За погодженням із Степаном і Миколою Череватенками право нагородження премією імені їхнього брата Борис Грінченко передавав львівському товариству “Просвіта”. Планувалося проводити конкурс один раз на два роки, оголошуючи про нього не менше як у 5-х періодичних виданнях. Премія мала видаватися із відсотків, які “набігали” за два роки з початкового капіталу 1000 крб. До конкурсу допускалися оригінальні, ніде досі не друквані написані для “широких мас народу наукові твори, що мають популяризувати здобутки світової науки”, обсягом не менше 2 друкованих аркушів, без авторського підпису, під девізом. При цьому наголошувалося, що “премія не може бути видана за твір, який тим чи иным робом захвалює неволю, панування одного народу або громадянського стану над другим, або твір конфесійний; українська мова мусить бути проста, зрозуміла кожному письменному українцеві на всьому просторі, де живуть наші люде”.²⁴ Переможця визначала б щоразу нова рада у складі “голови Товариства, професора з української університетської кафедри, народного вчителя, двох українських письменників, таких, що хоч один з їх писав для народних мас”.²⁵ Посилаючи до Львова в листопаді 1901 р. перші 400 крб, на рахунок фонду, Б. Грінченко просив оголосити швидше перший конкурс.

Гроші (1000 крб.), отримані від продажу майна видавництва, Б. Д. Грінченко на початку 1902 р. надсилає також до Правління “Благотворительного общества издания общепользных и дешевых книг в Санкт-Петербурге” з умовою використовувати кошти “только для народного чтения на украинском языке таким образом, чтобы все деньги, вырученные от продажи этих книг, присчитываются к капиталу”, а “в случае закрытия общества или прекращения им издания книг на украинском языке, Б. Д. Гринченко имеет право немедленно изъять капитал - в виде денег или в виде изданных на них книг”.²⁶

Передаючи своє улюблене дитя до дружніх рук, Борис Дмитрович не відрікався від нього. Маючи переконання, що український народ без національної книги “візьме такі книжки, написані по московському і буде денационалізуватись”²⁷, він продовжував служити справі духовного відродження у видавничій комісії Київського товариства “Просвіта”, одночасно очолюючи все товариство і комісію. Найголовнішою справою комісії залишалось видання дешевих книжок для народу як засобу національного виховання й рідномовної освіти. Але це вже інша сторінка діяльності Б. Грінченка, детально висвітлена у ґрунтовному дисертаційному дослідженні Н. М. Зубкової.

Отже, Борис Дмитрович Грінченко став тією людиною на ниві видання книг для народу, яку шукав І. Я. Череватенко, яку закликав А. Ю. Кримський. Він боровся “за світ і правду проти темряви і кривди”, він допоміг світлу згаслої зорі досягти Землі... Але воно ще лине у просторі Всесвіту... Чи не варто

замислитися сучасним меценатам про відродження премії І. Я. Череватенка, можливо, на нових засадах?

Джерела та література:

- 1 Посмертні оповістки. І. Череватенко // Зоря: ілюстроване літературно-наукове письмо для родин. - Річник п'ятнадцятий. - Львів: друкарня НТШ. 1894.
- 2 Чайченко В. Іван Череватенко // Зоря: ілюстроване літературно-наукове письмо для родин. - Річник п'ятнадцятий. - Львів, 1894. - С. 43-44.
- 3 Там само. - С. 43.
- 4 Там само.
- 5 Див.: Матяш Ірина. Книгознавчий аспект наукової діяльності Агатангела Кримського // Бібліотечний вісник. - 1997. - № 2. - С. 21-22.
- 6 Кримський А. Етнографічні й інші українські видання московських лубочників рр. 1888 - 1893 // Кримський А. Розвідки, статті та замітки. - К., 1928. - С. 270.
- 7 Чайченко В. Іван Череватенко // Зоря: ілюстроване літературно-наукове письмо для родин. - Річник п'ятнадцятий. - Львів, 1894. - С. 44.
- 8 Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського (далі - ІР НБУ). - Ф. І. - Спр. 32285. - Арк. 1.
- 9 ІР НБУ - Ф. І. - Спр. 31556. - Арк. 48.
- 10 Там само.
- 11 Вислів І. І. Огієнка.
- 12 Грінченко Б. Листи з України Наддніпрянської // Б. Грінченко - М. Драгоманов. Діалоги про українську національну справу. - К., 1994. - С. 43.
- 13 Зубкова Н. М. Бібліотека і архів Б. Д. Грінченка як джерело з історії народної просвіти України кінця XIX - початку XX ст.: Дис. ...канд. історичних наук. - К., 1994. - С. 81.
- 14 ІР НБУ. - Ф. І. - Спр. 31556. - Арк. 47.
- 15 ІР НБУ. - Ф. І. - Спр. 31556. - Арк. 65-71.
- 16 Зубкова Н. М. Вказ. праця. - С. 82.
- 17 ІР НБУ. - Ф. І. - Спр. 32282. - Арк. 1.
- 18 Зубкова Н. М. Вказ. праця. - С. 135, 193-196.
- 19 ІР НБУ. - Ф. І. - Спр. 31556. - Арк. 58.
- 20 Там само.
- 21 Центральний державний історичний архів України в Києві - Ф. 294. - Оп. 1. - Спр. 268. - Арк. 291.
- 22 Там само. - Арк. 166.
- 23 Там само. - Арк. 168.
- 24 ІР НБУ. - Ф. І. - Спр. 32281. - Арк. 2.
- 25 Там само.
- 26 ІР НБУ. - Ф. І. - Спр. 32418.
- 27 ІР НБУ. - Ф. І. - Спр. 31556. - Арк. 13.

